

Владими́ро-Сузда́льської Русі // Средневековая Русь. – М.: Наука, 1976. – С. 222-224; **40.** Щербий Г.С. Знаковые функции народного костюма // Украинцы / Отв. ред. Н.С. Полищук, А.П. Пономарев. – М.: Наука, 2000. – 535 с.; **41.** Якубовський В.І. Болохівські скарби як пам'ятки давньоукраїнського костюма і ремесла // Давня і середньовічна історія України: Історико-археологічний збірник. – Кам'янець-Подільський, 2000; **42.** Ящуржинській Хр. Остатки языческих обрядовъ, сохранившыяся въ маорусскомъ погребеніи // Киевская старина. – Т. XXVIII. – №1; **43.** Romstorfer K.A. Aus den «Mittheilungen der k.k. Central-Commission» // Jahrbuch des Bukowiner. Landes-museums. – Czernowitz, 1893. – Т.1. – S. 45-71.

УДК 94(397.3) “-241/-202”:355.3

Андрій КОЗАК

БОЙОВІ ПОРЯДКИ І ТАКТИКА КАРФАГЕНСЬКОЇ КАВАЛЕРІЇ ТА ЕЛЕФАНТЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ІІІ СТ. ДО Н. Е.

В статті автор розглядає військове мистецтво карфагенської армії, зокрема кавалерії, в другій половині ІІІ ст. до н. е. Автор аналізує як загальний розвиток способів і методів ведення військових дій в цілому, так і окремих битв зокрема. Характеризує манеру бою, визначає тактичні особливості, прийоми і умови застосування збройних сил Карфагену в окреслений період.

Ключові слова: елліністична армія, Карфаген, Пунічні війни, карфагенська кавалерія, Ганнібал, Газдрубал, Баркіді, пунійці, кельти, ібери, карфагенське військове мистецтво, тактика карфагенян, бойові слони.

Андрей КОЗАК

БОЕВЫЕ ПОРЯДКИ И ТАКТИКА КАРФАГЕНСКОЙ КАВАЛЕРИИ И ЕЛЕФАНТЕРИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ІІІ В. ДО Н. Е.

В статье автор рассматривает военное искусство карфагенской армии, в частности кавалерии, в во второй половине ІІІ в. до н. е. Автор анализирует как общее развитие способов и методов ведения военных дел в целом, так и отдельных битв в частности. Характеризует манеру боя, определяет тактические особенности, приемы и условия использования вооруженных сил Карфагена в очерченный период.

Ключевые слова: Эллинистическая армия, Карфаген, Пунические войны, карфагенская кавалерия, Ганнибал, Газдрубал, Баркиды, пунийцы, кельты, иберы, карфагенское военное искусство, тактика карфагенян, боевые слоны.

Andriy KOZAK

COMBAT FORMATIONS AND TACTICS OF CARTHAGE CAVALRY AND WAR ELEPHANTS IN THE SECOND HALF OF THE ІІІ CENTURY BC.

In article author examines the art of war the Carthaginian army, particularly the cavalry in the second half of the ІІІ century BC. Author examines how the

overall development of techniques and methods of conducting military affairs in general and certain battles in particular. Describes the manner of combat, determine the tactical features, techniques and conditions for use of the armed forces of Carthage in the period outlined.

Keywords: hellenistic army, Carthage, Carthage cavalry, Hannibal, Hasdrubal, Phoenicians, Celts, Ibers, Barkids, Carthage arms, Carthage military art, tactics of Carthaginians, War elephant.

Полководці династії Баркідів завжди були дещо самостійнішими за інших воєначальників Карфагена. Таке особливе становище стало можливим передусім завдяки тісному зв'язку Баркідів із армією. Саме воїни неодноразово вибирали Гамількара та його наступників, головнокомандуючими військом в обхід волі Сенату Карфагена, ставали гарантами міжнародних договорів та приймали важливі політичні рішення. Не в останню чергу високий статус армії Баркідів був спричинений вагомою часткою кавалерії. Наприклад, у війську Ганнібала вона становила чверть від загальної кількості воїнів. Завдяки багаточисельній, відмінно вишколеній кінноті Баркідів здобули більшість своїх перемог і тривалий час «автономно» воювали на ворожій території. Проте, незважаючи на важливість цього виду військ, у тому числі специфіки його військового мистецтва, відсутні ґрунтовні узагальнюючі праці з даної тематики, що робить її актуальною для подальшого дослідження. Крім того, серед концепцій, висунутих дослідниками, які стосуються виділеної проблеми, існує достатньо значна кількість дискусійних моментів, котрі потребують свого вирішення.

Характеризуючи тематичну історіографію, необхідно в першу чергу відзначити праці класичних німецьких дослідників, чії гіпотези щодо військового мистецтва елліністичної кавалерії все ще залишаються провідними; докладно мова йде про наукові студії Г. Дельбрюка, Дж. Деннісона, О. Мелтцера, Дж. Фухса, Л. Вінке, Й. Кромайера та ін. [20; 21; 46; 54; 57; 63]. Певну увагу окресленій проблематиці приділяють й англійські археологи кінця ХІХ ст., наприклад, Т. Додж, Н. Багнал, Б. Хендерсон тощо [39; 43; 48]. На основі детального розбору археологічних даних, реконструкції та зіставлення відповідних артефактів археології з писемними джерелами чимало цікавих гіпотез висувають сучасні британські вчені П. Коннолі [22], Д. Хед [47], Дж. Уоррі [49], Д. Хойос [50, 51, 52], Б. Нігель [60]. Тактику та манеру ведення бою варварських найманців в армії Баркідів аналізують Дж. Андерсен, А. Аррібас [14], Г. Біркхам [15], Г. Лемб [23]. Серед сучасних російських вчених аналіз та відтворення військового мистецтва пунійських, у тому числі баркідських, вершників проводять Д. Алексінський [18], Ю. Циркін [35; 36], Р. Осіпов [24], Є. Родіонов [31], А. Нікольський [28].

Разом з тим, для вивчення даної теми існує доволі обмежений і нерівноцінний корпус джерел. На сьогоднішній день ситуація складається та-

ким чином, що неможливо до кінця об'єктивно та повно висвітлити всі її аспекти. Пояснюється це тим, що не збереглося жодного автентичного писемного джерела, створеного карфагенянами або авторами, які їм співчували, хоча відомо, що в ті часи вони існували. Крім того, значна частина праць античних авторів, чії свідчення мають першочергове значення, втрачена частково чи повністю, і відновити їхню інформацію, на жаль, немає можливості. З іншого боку, серед найґрунтовніших греко-римських джерел з визначеного кола питань варто назвати «Загальну історію» Полібія з Мегалополя [6] та «Історія Риму від заснування міста» Тіта Лівія [10]. Альтернативний опис кінноти Баркідів наводять Діодор Сицилійський [12], Аппіан Александрійський [1], Плутарх [8], Гай Саллюстій Крісп [2] та Страбон [9]. Свідчення, що доповнюють попередніх авторів, містяться у низці «Стратегем», зокрема Поліена [7], Фронтіна [11], Флавія Вегеція Рената [3]. Звісно, комплексне дослідження означеного аспекту неможливе без використання вже зазначених археологічних та епіграфічних даних [42; 47; 53; 54; 65].

Полібій і Тіт Лівій неодноразово згадують важкоозброєну фінікійську кавалерію на службі Баркідів [6. III. 72; 10. XXI. 55. 9]. Озброєння цих вершників було певною мірою подібне до аналогічних взірців у катафрактаріїв східноелліністичних царств, однак призначалося для зовсім протилежних цілей. Превалюючим у пунійській кінноті вважався протипіхотний, а не протикавалерійський бій [21, с. 56]. Саме для нього використовувалися залізні набедреники, а також короткі списи (на відміну від довгих контр-кавалерійських), які тримались не на перевагу, а призначались для завдання удару згори. Тій самій меті (з точки зору функціональної доцільності) підкорялося застосування довгої сокири, котра дозволяла досягати слабо захищених латами частин тіла ворожої піхоти [24, с.1]. Яскравим прикладом ефективності африканських вершників проти піших воїнів є бій при Тунеті (310 р. до н. е.) [12. XX. 10], під час якого вони, здійснюючи фронтальну атаку, зуміли прорвати стрій грецьких фалангітів.

Африканська кавалерія шикувалася декількома лініями, які нараховували по 450 вояків [65, с.22]. Це шиккування дозволяло ефективно командувати контингентом і, вірогідно, призначалось для поступового введення в битву кінних загонів. Завдяки чіткій організації фінікійці часто рятували розлаштовані порядки власної піхоти, захищаючи її відступ та надаючи можливість перегрупуватися, наприклад, під час цілої низки битв іберійської кампанії 215 р. до н. е. [10. XXIII. 28]. Пересувалися вершники форсованими маршами, від одного опорного пункту до іншого [47, р.47], не дотримуючись загального строю, а навпаки – переміщуючись розрізненими «ескадронами». Дж. Денісон пов'язує подібний (тобто «ескадронний») спосіб руху із наслідками реформи Ганнібала (218 р. до н. е.) [21, с.57]. Отже ескадронна побудова бойового порядку дозволяла карфагенській кінноті здійснювати ефективні атаки на ворожі колони та комунікації, прориваючи їх в декількох місцях одночасно [57, s. 174]. Активно

кінну диверсійну тактику застосовував в часи Третьої Пунічної війни Гімільконом Фамея [1. Ливия. 130].

У разі зіткнення з кавалерією ворога, як правило, застосовувалась тактика стримування. Фінікійці, втягнувши в бій кінноту, поступово відступали, відтягуючи противника з поля бою. Такий «очікувальний» спосіб ведення сутичок розраховувався в першу чергу на тривале прикриття флангів строю дружньої піхоти від ворожих атак до того часу, поки не вивільнялися так звані застрільники, чийм завданням була допомога в розгромі кавалеристів супротивника. Подібну взаємодію карфагеняни успішно використали в битвах при Крімері (341 р. до н. е.) [12. XX. 10] та Баграді (255 р. до н. е.) [8. Тимолеонт. 29]. Якщо виникала необхідність, за допомогою вищеописаної тактики окремі загони ворога відманювалися на доволі далеку відстань від власних шикувань. Саме так проявила себе африканська кіннота в єдиній масштабній битві Другої Пунічної війни за її участю при Замі (202 р. до н. е.) [6. I. 32].

Отже, аналізуючи тактику дій фінікійської кавалерії, слід зробити висновок, що її головним призначенням був швидкий масований прорив бойових порядків піхоти противника або ж стримування ворожої кінноти. Враховуючи дисципліну та релігійний фанатизм цих загонів, вони вважалися одними з найбільш вправних вершників серед тогочасних армій середземноморського регіону.

Нумідійські, мавританські, берберські племена, союзні або підкорені Карфагеном, за одностайними свідченнями античних авторів становили найкращу легку кінноту всього Середземномор'я. Полібій описує їх як «надзвичайно витривалих та небезпечних для противника вершників» [6. III. 116]. Саме завдяки цьому військовому контингенту армія Ганнібала Барки отримала змогу протягом довгого часу успішно діяти на ворожій території.

Нумідійці, за свідченням Кріспа, «не визнавали жодних бойових шикувань, діяли випадковими групами, накидаючись на супротивника та метаючи в нього дротики. Вони атакували та швидко відступали не вступаючи в ближній бій» [2. Югуртинская война, 97. 4]. Намагання мавританської кавалерії уникати рукопашних сутичок впливало з їх недостатньої захищеності та непридатності для подібного виду бою невеликих коней породи «бородаті африканські» [див. мал. 1; 13, с. 77]. Підтвердження цього можна відшукати в праці Фронтіна, який зневажливо відгукується про бойові якості згаданих тварин [11. I. 5. 16]. Все ж таки, якщо ворог змушував нумідійців перейти до ближнього бою, то вони використовували «довгі кинджали» [10. XXII. 48. 2.].

Нумідо-метагонська кіннота, згідно з тим же Кріспом взагалі не мала певної організаційної структури й «групувалася в зграї по декілька вояків» [2. Югуртинская война. 94. 1.]. Однак, аналізуючи Полібія, можна припустити, що Ганнібалу вдалось утворити з них організовані загони на зразок елліністичних пельтастів, які нараховували 140 вояків [53, р.

71]. При пересуванні легка африканська кавалерія не дотримувалась певного порядку, нещільними масами переміщаючись перед фронтом та в тилу колон важкоозброєних загонів [8. Тимолеонт. 29]. Перевага таких маршів виявлялась у суттєвому збільшенні площі огляду застрільників, які могли вчасно помітити ворога й нав'язати йому бій, одночасно захищаючи шиккування власної піхоти. Цілком логічною є версія, що африканці займали та обороняли ряд пагорбів попереду головних військ, відволікаючи ворожі сили на себе, а також загрожуючи флангам противника у разі його наступу. Цю тактику можна простежити в битвах біля Бекули (208 р. до н. е.) [10. XXVII. 16] та Тразіменського озера [10. XXII. 6].

Типовим для легкої африканської кінноти було влаштування засідок на місцевості. Традиційно їх поділяють на два види. Яскравий прояв першого спостерігається в битві біля Требії (218 р. до н. е.) [10. XXII. 48. 2]. Чисельний загін нумідійців зайняв позицію поблизу поля бою, в яру та заліг. У вирішальний момент битви кіннотники завдали удару по флангу й тилу римського війська. Полібій вважає, що головним для успіху такої тактичної хитрості є надійне приховування мечів, щитів, дротиків, тобто предметів, які можуть видати засідку блиском або характерною формою [6. III. 72]. Фронтін, у свою чергу, запевняє, що під час нальотів маври намагались збільшити ефект, спричинений несподіванкою, «роблячи потворні гримаси та загрозово волаючи» [11. I. 5. 16]. Інший вид засідки

Мал. 1. Нумідійська кавалерія атакує римлян при Требії.
218 р. до н. е. Реконструкція Р. Хука.

продемонстрований при переправі через Родан (218 р. до н. е.) [6. III. 43] та під час атаки вершників Массініси на табір Газдрубала Козла (202 р. до н. е.) [10. XXX. 6]. Два-три загони нумідійців розташовувались на далекій відстані від місця бою і, після подачі сигналу (найчастіше димового), починали стрімкий рух у бік поля битви, створюючи ілюзію значного підкріплення та небезпеки оточення. Цей своєрідний «трюк» завжди спричиняв паніку та безладну метушню серед ворожих лав.

У відкритих битвах нумідійці розташовувались на фланзі, як при Каннах [6. III. 114] та Замі, або перед фронтом шиккування, наприклад біля Бекули [6. XI. 39]. Майже завжди перед легкими африканськими вершниками ставилося завдання спровокувати противника на атаку і відволікти його примарним відступом з метою змусити залишити вигідну позицію. Полібій називає примарний відхід та швидке повернення й повторну атаку «найхарактернішою тактикою нумідійців, яка сковувала противника, не дозволяючи йому просунутися вперед» [6. XIV. 1].

Однак найкращі якості африканських кочовиків виявлялися під час переслідування ворога, який вже розладнав свої бойові шиккування. Полібій стверджує, начебто в такій ролі вони «незамінні й найкращі» [10. III. 116. 6]. Коли при Каннах ворог був дезорганізований атакою важкої кавалерії [10. XXII. 48], а при Замі слонами [10. XXX. 48], саме нумідійці кинулись йому навздогін. Судячи із зображення на колоні Траяна, у разі переслідування маври намагались не вбивати втікачів, а хапали їх за волосся та зв'язували [50, р. 159].

Типовим для нумідійців вважається створення своєрідних «загонів смерті», які полювали на ворожих воєначальників [43, р. 256]. Ці підрозділи, наприклад, вбили римських полководців Марцелла [1, Ганнібал. 50], Гракха [10. XXV. 16], поранили Сципіона та Массінісу [1, Ливія. 48]. Отже, завдяки відмінній підготовці та арсеналу різноманітних тактичних прийомів легка африканська кіннота була досить універсальним і мобільним видом військ. Карфагенські полководці використовували її переважно для розвідки, фуражування, засідок, виснаження та переслідування противника. Жодна військова кампанія пунійців не обходилась без участі цих вправних вершників.

Кельтські племена традиційно становили вагому частку кавалеристів у військах Карфагена. В арміях Баркідів вона могла сягати половини від загальної кількості кінноти. Це були переважно представники знаті галлів, які відзначались якісним озброєнням та професіоналізмом, але потребували високої оплати. Загалом їх тип можна визначити як важкоозброєну кінноту.

Манера бою кельтів значною мірою зумовлювалася широким використанням ними шпор та рогового сидла. Ці винаходи, за словами Лівія, надавали їм «значної стійкості порівняно з вершниками інших народів» [10. XI. 53]. Така риса допомагала галлам атакувати ворожі шиккування після значного розгону, виставляючи вперед довгі списи та захищаючись

щитами-фіреями. У разі переходу до безпосередньої сутички спис замінявся двостороннім метровим мечем, Дельбрюк порівнює цей спосіб бою з діями середньовічних рицарів, «що забезпечувало кельтам можливість діяти і в строю, і як індивідуальні бійці» [20, с. 223].

Кельтські вершники не визнавали правильних шикувань, формуючи загони на родовій основі. Члени роду групувалися навколо найзатнішого з них [15, с. 113]. Звісно, подібні формування не мали чіткої організаційної структури й, тим паче, сталої чисельності. Однак Ганнібал, в кінноті якого галли становили надзвичайно вагому частку, зумів вишколити їх для битви в правильному строю й навіть розподілити по загонах чисельністю у 250 вояків. Для пересування галльська кіннота, на відмінну від піхотинців, обирала лише дороги, що, судячи з оповіді Лівія, дозволяло їй здійснювати стрімкі марші між населеними пунктами, не даючи ворогу змоги отямитись [10. V. 4]. Цілком можливо, що піші воїни, просуваючись лісами та болотами, забезпечували підтримку марш-кидкам кавалеристів, які могли повністю зруйнувати стратегічний задум противника, як це відбувалося під час кампанії 386 р. до н. е. [10. V. 5].

Для битв кельтські вершники вибирали переважно підніжжя пагорбів, які давали можливість у випадку складної ситуації (якщо не відійти за бойові порядки піхоти, яка цей пагорб захищала) принаймні самим спішитись і зайняти вигідну оборонну позицію [6. II. 27]. Щодо характерної тактики кельтських вершників, то варто відзначити: їх основною функцією було протистояння ворожій кінноті. Завдання масованих ударів по загонах ворожої кавалерії, охороняючи при цьому порядки союзної піхоти, спостерігається в битві при Тицині (218 р. до н. е.) [6. III. 65], де долю бою вирішив стрімкий натиск вершників, а до зіткнення піхотинців справа навіть не дійшла. При Теламоні (225 р. до н. е.) [6. III. 23] безперервні атаки галльської кінноти не дозволили римлянам завершити оточення бойового шикування кельтів.

Цікавим є той факт що, згідно з Полібієм, вершники доволі часто виманювали противника на засідку, заздалегідь влаштовану піхотинцями. Наприклад, у зіткненні поблизу Фьезоли (225 р. до н. е.) [6. III. 20] галльська кіннота постійними атаками та стрімкими відходами втягнула в бій римську армію й вивела її з надійної позиції на пересічену місцевість, де чекала основна маса воїнів-кельтів. У результаті розгрому, якого зазнали римляни, квірити втратили понад 6000 загиблих. У Другій Пунічній війні такий прийом використовувався кельтами лише в декількох епізодах (наприклад, в Літанському лісі 216 р. до н. е. [10. XXIII. 24]); це пояснюється, в першу чергу, тим, що їх провідну тактичну роль перебрали на себе більш прудкі нумідійці.

В лінійній битві кавалерія розташовувалась на флангах армії й завдавала масованого удару по ворожій кінноті, при можливості виводячи її з бою. Характерною особливістю джерел, де висвітлюється участь кельтів у воєнних кампаніях доби античності, є відсутність свідчень щодо їх атак

єдиною масою, на кшталт іберів або щільним клином, як це робили кельтібери. Згідно з Полібієм «галли нападали нальотами невеликих загонів», котрі почергово вступали в бій, тим самим створюючи постійний притік свіжих воїнів. Даний тактичний прийом дозволяв добити виснаженого ворога [6. III. 26]. Пояснення превалювання саме такої тактики криється в чисельності кавалеристів; остання забезпечувала наявність постійних резервів.

Ще одна характерна риса кельтських вершників, відсутня у інших народів, – атака щільно вишикуваних піхотинців. Наприклад під час перемоги над Птолемеєм Керавном (279 р. до н. е.) [5. XX. 20], битвах біля Тразименського озера (217 р. до н. е.) [10. XXII. 5] та Каннах. В усіх згаданих зіткненнях саме галльські загопи завдали потужного удару, який розладнав лави оточеного противника, таким чином залишивши його безпомічним перед наступом інших частин війська. Вірогідне пояснення спроможності кельтської кавалерії розчленовувати ворожий стрій міститься в розповідях Павсанія. Мова йде про звичай «трьох коней», що передбачав супроводження кожного вершника, який таранив ворога, двома «зброєносцями, котрі оберігали його фланги і тил, забезпечували новим конем у разі вбивства тварини під вершником» [5. XX. 23]. Описана взаємодія не дозволяла ворожій піхоті зімкнути стрій, відрізати воїна від «своїх» та перегрупуватись. Отже, важкоозброєна галльська кіннота була найбільш придатною для швидкого першого натиску в зімкнутому шикуванні та прориву ворожої лінії, але аж ніяк не для тривалого бою на виснаження. Непогано діяли галли проти кінних загонів, хоча їм суттєво не вистачало дисциплінованості.

Серед племен Іберійського півострова кельтібери формували вагому частку найманої кінноти в західному Середземномор'ї. Роль кельтіберської кінноти в арміях Баркідів була доволі значною, що пояснюється оригінальністю в манері ведення бою. Джерела виділяють таку кавалерію лише у випадках оборони опорних пунктів на Піренейському півострові, проте, судячи з особливостей їх тактики, можна припустити, що саме ці воїни були на вістрі флангових атак армії Ганнібала в усіх важливих битвах його італійської кампанії [23, с.93].

Кельтіберам приписують винахід підкови, що надало їхнім коням стійкості й непоступливості в ближньому бою та витривалості під час довгих переходів [14, с. 72]. У рукопашній сутичці вершники використовували незвично довгу, дворучну піку з роздвоєним (інколи розтроєним) зазубреним залізним вістряем [10. XXVIII. 22. 13]. Після безпосереднього зіткнення такий спис відкидався і в хід йшов бій двома мечами, що був ефективним як проти піхоти, так і проти кавалерії [27, с. 121]. Ця манера бою в поєднанні з надійним обладунком перетворювала вершників на своєрідний «живий таран», головною метою котрого був рішучий натиск. Через свою незначну кількість кельтібери діяли єдиним загonom, створеним з вождя та знатних воїнів, що служили йому в ролі охорони. Вони тради-

ційно просувалися трьома паралельними колонами, кожна з котрих розташовувалася окремо від інших [31, с. 390]. Між переходами кельтібери не зводили укріплених таборів, а при можливості намагались закріпитися в найближчому населеному пункті [47, р. 75]. Ймовірно, це пояснюється малочисельністю колон, а також релігійним фанатизмом, з яким вони обороняли рідні міста [36, с. 147].

Кіннота кельтіберів зазвичай знаходилась в ар'єргарді похідної колони, замикаючи рух основних сил. Її першочерговим завданням була протидія засідкам ворога та миттєва контратака у разі потрапляння в таку ситуацію. Якнайкраще в цій ролі кельтібери продемонстрували себе під час переходу Ганнібала через Альпи, коли врятували пунійський обоз та скарбницю [6. III. 50]. У відкритому бою або ж під час вилазки з обложеної фортеці (що було пріоритетним) кельтібери шикувались видовженим клином, який дозволяв значно заглибитись у ворожі порядки [47, с. 76]. Набираючи значний розгін, вершники «проганяли» ворожу кавалерію й одразу вривались у масу лінійної піхоти противника. За свідченням Лівія, в створенні таким тактичним прийомом одразу кидались маси легкоозброєних воїнів для прикриття кінноти та розширення зони прориву [10. XXVIII. 22]. Отже, завдяки своїй манері бою кельтібери формували авангардні загони пунійської кавалерії, завданням яких був прорив ворожого шиккування, сіяння паніки в лавах противника і підготовка наступального «плацдарму» для решти карфагенської кінноти.

З приходом Баркідів на Піренейський півострів останні активно вербували значну кількість іберійських кавалеристів. Ці, чудово вишколені, витривалі та відносно дешеві військові контингенти, природно, підходили карфагенським полководцям. Загалом, іберійські вершники мали доволі різноманітне спорядження, однак переважно належали до типу середньоозброєної кінноти. Манера бою іберійських воїнів диктувалась передусім їх релігійними поглядами, які передбачали відсутність у вершника будь-якого вагомого захисту [див. мал. 2; 18, с.82]. Тому основою іберійської манери бою було стрімке зближення із супротивником специфічним «неправильним алюром» [14, с. 73] та перехід до ближнього бою, в якому вони виявляли велику вправність. Згідно з Лівієм за допомогою своєї кривої шаблі-фалькати ібери «легко перерубували противника від плеча до пояса або завдавали удар в ділянку живота, намагаючись влучити у важливі органи» [10. XXII. 46. 4]. Аппіан, у свою чергу, свідчить, що під час оборони іберами використовувалось активне метання легких дротиків з метою виснаження ворога та підготовки умов для контратаки [1, Испания, 18].

Іберійські вершники, загони яких зазвичай нараховували 700 вояків, пересувалися позаду своїх піхотинців, часто стаючи серединою пунійських похідних колон [31, с. 197]. У разі загрози ворожого нальоту ібери зміщувались на фланги, знаходячись на певному віддаленні від основного шиккування та одночасно намагаючись контролювати пануючі над міс-

цевістю висоти. Для цього, вважає Плутарх, їхні коні спеціально навчалися підніматися в гори [8, Марцелл, 27]. Цілком імовірно, така тактика служила для випередження противника в захопленні стратегічно важливих пунктів.

Серед тактичних завдань іберійської кінноти варто відзначити боротьбу із легкоозброєними піхотинцями та вершниками, яких, за словами Лівія, вони «були в змозі наздогнати та перебити» [10. XXIII. 26]. Важливою була їх роль і в ролі карателів. Наприклад, пунійський полководець Гімількон вдалим кавалерійським рейдом без занурення у кровопролитні сутички зміг вибити римлян з центральної Іберії [10. XXIII. 27]. Ганнібал також часто посилав іберів розорювати території, де римляни утримували сильні позиції, надаючи їм перевагу перед нумідійцями, оскільки піренейські вершники зазнавали значно менших втрат, ніж африканські [18, с. 83]. Поширеною функцією іспанської кінноти джерела називають оточення відносно невеликих, однак боєздатних ворожих груп. У 217 р. до н. е. саме ібери під керівництвом Магарбала наздогнали легіон, якому вдалось вирватися із засідки біля Тразименського озера, та змусили його здатися [10. XXII. 7]. Варто відзначити, що іспанська кавалерія вміла не лише оточувати, але й вести бій, потрапивши в повне оточення. Для цього використовувалась знаменита тактика, котра походила від назви одного з гірських іберійських племен та згодом набула широкого застосування в імператорському Римі – «кантабрійське коло» [47, р. 71]. Під час використання такого прийому кіннота швидко скакала по колу, закидаючи ворога дротиками, сама ж перетворювалась на доволі стрімку й маловразливу ціль, оскільки вершники виставляли щити на зовнішній бік круга.

В масштабних битвах іберійська кавалерія зазвичай перебувала на флангах бойового порядку, як при Каннах [6. III. 113], значно рідше – в резерві, як поблизу Бекули [10. XXVII. 16. 3]. Атакували бійці переважно колоною, заповнюючи прориви, створені у ворожому шикуванні ударними підрозділами. При потребі показували високу дисципліну строю, яка виявлялась у вмінні швидкого перешикування в лінію. Зазвичай, це зумовлювалось необхідністю флангового обходу [58, s. 64]. Для підтримки своїх військ ібери могли спішуватись і посилювати бойову лінію піхоти [18, с. 82]. Таким чином, завдяки своїй універсальній тактиці та майстерності іберійські вершники могли ефективно діяти як у партизанській війні, так і у відкритому бою. Їхня тактика була ідеально підлаштована під манеру бою та дозволяла іберам виходити переможцями з більшості битв та сутичок.

Під час кампанії Ганнібала в Італії у його війська влилось багато воїнів з племен Кампанії, Апулії, Луканії. Чисельність збройних сил дозволила йому формувати навіть окремі армії з італіків (наприклад, двадцятитисячний загін Ганнона). Варто відзначити, що італійських піхотинців і вершників Ганнібал завжди використовував у зв'язці, що, напевне, пояснюється стилем ведення війни цих загонів, ополченців та партизанів,

які діяли виключно на своїй території, не інкорпорууючись у склад мобільної пунійської армії. Враховуючи цей факт, доцільно буде спільно розглянути їх тактику та манеру бою. В способі бою італіків знайшли поєднання манери грецького гопліта та пельтаста [32, с.236]. Ці племена надавали перевагу метальному бою й нанесенню ворогу втрат на відстані; при потребі вони формували бойову лінію і зустрічали ворога щитами та списами. Кавалерія італіків, судячи з даних Лівія, також використовувала переважно метальний бій [10, XXVII, 16, 3]; разом з тим, джерела фіксують факти про їх успішні дії в сутичках навіть з елліністичними катафрактаріями (Гераклея, 280 р. до н. е.) [14, XX, 20, 2].

Таку вправність російський археолог Д. Алексінський пояснює оригінальним типом взаємодії, коли до кожного вершника додавався піхотинець, котрий допомагав йому або з коня, або спішившись [21, с.48]. Характерною тактикою італіків була партизанська війна, при якій вони намагались, опираючись на укріплені пункти, завдавати ворогу незначні поразки; одночасно вони готувались для головного удару вже по виснаженому ворогу на вигідній для себе місцевості (наприклад, у Кавдінській ущелині, 321 р. до н. е.). Така тактика диктувала дії на місцевості з невеликими пагорбами, що могли слугувати опорами для вигідної позиції і паралельно надавати італікам можливість відходу з метою продовження боротьби.

Марші, судячи зі свідчень Аппіана, італіки здійснювали довгими колонами, прикриваючи фланги рухомими возами [1, Ганнібал, 36]. З одного боку, це дозволяло забезпечувати охорону крил, а з другого – займатися основним завданням: фуражировкою для забезпечення укріплених міст припасами. Коли відбувався захист опорних пунктів, італіки традиційно виявляли стійкість, не відступаючи навіть у випадку, коли ситуація ставала практично безнадійною (Капуя, 211 р. до н. е.) [10, XXVI, 13]. Судячи з розповіді Лівія, вони вели активну оборону, постійно роблячи вилазки й відганяючи ворога від фортечних мурів [10, XXVI, 3]. Проте, на відміну від іберів, італіки найчастіше задовольнялись лише відходом ворога, не намагаючись його переслідувати або заманити у засідку, що часто ставало фатальним для міста або укріпленого пункту. Дослідники пояснюють цю особливість двояко: можливо, полісним світоглядом, а можливо – недостатньою кількістю мобільних військ. У відкритих битвах часів Другої Пунічної війни італіки формували бойову лінію з окремих загонів-таксісів [32, с.236], що дозволяло гнучкіше використовувати масу воїнів, які віддавали перевагу бою «стрій на стрій», не намагаючись зробити обходу або таранного удару на одній з ділянок сутички. Битву починали переважно на пагорбі, уповільнюючи пересування ворога градом дротиків й, при досягненні противником вершини, кидались у комбіновану кавалерійсько-піхотну атаку.

Прикладом може служити битва під Беневентом (212 р. до н. е.), де вигідна висота стала пасткою для італійської армії Ганнона [10, XV, 13]. Крім того, варто підкреслити, що воїни італійських общин, як можна зро-

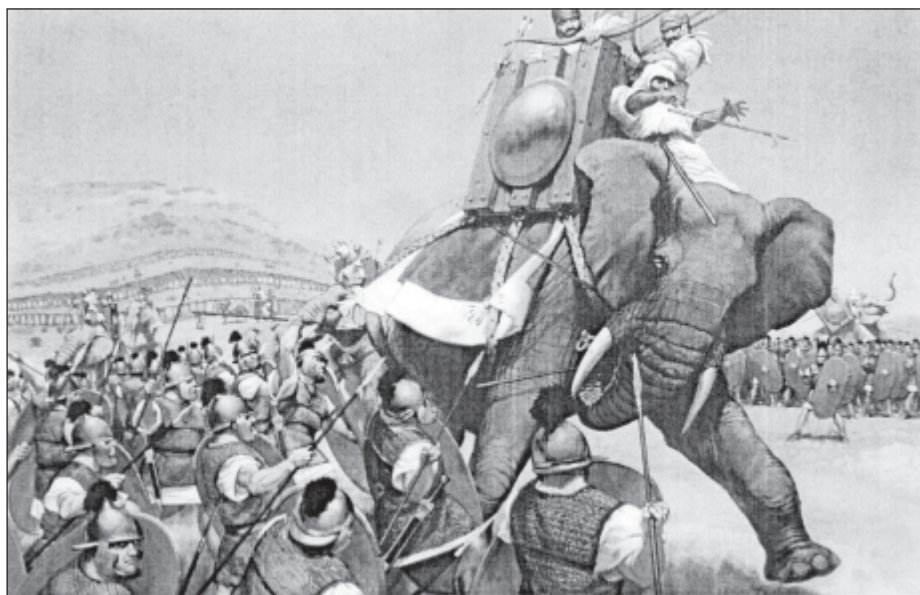
зуміти з опису Діона Кассія, відзначались незначною стійкістю, «кидаючись тікати після першого натиску ворога» [14, XX, 21, 2]. Це можна пов'язати, в першу чергу, зі звичкою ведення ними війни опираючись на фортеці, де можна сховатись, а згодом зустрітись із супротивником за більш вигідних умов. Загалом, спосіб бою італійської піхоти та кінноти якнайкраще співвідносився з їхньою тактикою метального бою та швидкої зміни зімкнутого і розсипного строїв, частими відступами, незначними сутичками тощо. Війська підходили для охорони певної території, заважали просуванню ворога, але не виявляли належної стійкості у відкритому бою. Розуміючи окреслену специфіку, пунійські полководці використовували контингенти італіків переважно як залоги та ополченські загороджувальні загони.

Характеристика армії Баркідів була б неповною, якщо не згадати найбільш колоритну «групу» – знаменитих бойових слонів. Саме вони часто виступали найпотужнішою ударною силою Карфагена. Незважаючи на те, що більшість сучасних авторів відносять пунійських слонів до карликової породи гір Атласу, зображення на пунійських монетах яскраво демонструють, що це були довговухі слони африканських саван [65, р. 20]. На сьогоднішній день не знайдено способів приручення таких тварин, але цілком вірогідно, що пунійці їх знали.

Цікавим є спостереження про кардинальну несхожість у манері ведення бою такими слонами та цими тваринами з Індії [див. мал. 3; 29, с. 95]. Для індійських слонів основною зброєю були атака бивнями та хоботом у взаємодії із завданням противнику ударів воїнами, які перебували в баштах, встановлених на спинах тварин. Для африканського підвиду головним було топтання ворога і таранний удар головою; погонич, зі свого боку, лише керував твариною за допомогою довгого посоха й не мав зброї. Починаючи з битв при Баграді [6, I, 34] та Панормі (251 р. до н. е.) [6, I, 40], слони змішували порядки ворожої піхоти, що робило противника беззахисним перед подальшою атакою основної маси військ. Використовувалась дуже значна для елліністичних армій кількість цих тварин (часто – більше сотні), що дозволяло завдати одночасного удару по всьому фронту битви. Й хоча спроба застосування слонів Ганнібалом при Замі [10, XXX, 32] завершилася цілковитою невдачею, це пояснюється недостатньою виучкою тварин. Варто відзначити, що в інших елліністичних державах слони служили виключно для дій проти кавалерії і практично ніколи не спрямовувалися на піхотні шиккування.

Іноколи пунійські слони все ж розташовувалися на флангах та застосовувалися карфагенянами для атаки на ворожу кінноту, як при Требії [10, XXI, 53], Дертозі [10, XIII, 29] та Ілліпі [6, XI, 20]. Однак вдалою така тактика виявилась лише у першому випадку, хоча й тоді тварини не завдали відчутних втрат римлянам, а лише зламали їх порядки; розгром, як відомо, завершила пунійська кіннота. В двох інших битвах тварини не тільки не зуміли вступити в сутичку, але й суттєво завадили розгортанню

«своїх» вершників. Новаторським було використання слонів, впроваджене Гамількаром Баркою під час Лівійської війни [37, с. 228]. Суть нововведення – спрямування значної кількості спеціально вишколених слонів на штурм ворожого табору. Така атака руйнувала частину ворожих укріплень, сіяла паніку та позбавляла противника змоги перегрупуватись. Цей прийом значно вдосконалив Ганнібал під час спроби деблокади Капуї в 214 р. до н. е. [6, IX, 3]: слони не лише знищили укріплення та живу силу ворога, але й, сіючи паніку, виривали та розкидали намети. Лише недостатня кількість тварин спричинила невдачу в звільненні міста.

Мал. 2. Африканський та індійський бойові слони.
Реконструкція Т. Візе.

Інший видатний полководець Карфагена – Газдрубал Баркід вигадав, за словами Лівія, «наїефективніший спосіб знищення слонів, які вийшли з-під контролю» [10, XXVII, 49. 1]. У фатальній для себе битві при Метаврі, воєначальник озброїв погоничів залізними долотами. За допомогою цього інструмента можна вбити слона, який сказився, перебивши йому шийний хребець [10, XVII, 47]. Отже, слід констатувати, що африканські слони відігравали доволі суттєву роль в армії Баркідів і призначались для розладнання ворожих порядків задовго до початку основного бою (тим самим руйнуючи тактичний задум противника) або штурм оборонних споруд.

Отже, можна констатувати: військове мистецтво карфагенської кінноти, через її багатонаціональний склад і найманий принцип комплектування воїнів, вирізнялося надзвичайною різноманітністю та специфічністю. Манера бою кожного з вояків і тактика кожного із загонів відповідали саме тим завданням, які вони повинні були виконувати, проте, з іншого боку, залишалися малопридатними для інших цілей. Важкоозброєна та середньоозброєна кіннота карфагенян (пунійці, кельтібери, кельти, ібери) призначались для прориву ворожих ліній або ведення тривалого рукопашного бою. Тому їх тактика значною мірою орієнтувалась на здійснення стрімкого натиску в зімкненому порядку, розширення фронту, зміну стройових фігур під час бою, оточення ворога або підтримку власної піхоти. Цей тип карфагенської кавалерії забезпечив перемогу в більшості вирішальних битв і залишився неперевершеним до закінчення Другої Пунічної війни, що доводить його органічність, універсальність і здатність виконувати різноманітні бойові завдання.

Легкоозброєна кіннота (нумідійці, італіки) зазвичай вела фуражування, розвідку та виснажувала ворога. Вони були фактично беззахисними в ближньому бою, однак компенсували це значними швидкістю та маневреністю. Спосіб бою цих кавалеристів спрямовувався на тривале металеве протистояння, уникнення, по можливості, сутичок, дії в розсипному строю та стримування противника на небезпечних ділянках. Через цю «специфіку» такі вершники були незамінними під час тривалих військових кампаній в епоху Пунічних війн.

Джерела та література: 1. Аппиан Александрийский. Римская история. – М.: АСТ, 2002. – 880 с.; 2. Гай Саллюстий Крисп. Сочинения. – М.: Наука, 1991. – 224 с.; 3. Греческие Полиоркетики. Флавий Вегетий Ренат. – СПб.: Terra Fantastica, 1996. – 201 с.; 4. Непот Корнелий. О знаменитых иноземных полководцах. М.: Наука, 1992. – 106 с.; 5. Павсаний. Описание Эллады. В 2 т. – М: Ладомир, 2002.; 6. Полибий. Всеобщая история в 40 книгах. В 2 т. – М: АСТ, 2004.; 7. Полиэн. Стратегемы. – СПб.: Евразия, 2002. – 608 с.; 8. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Трактаты. Диалоги. – М.: АСТ, 2004. – 954 с.; 9. Страбон. География М.: АСТ, 2002. – 640 с.; 10. Тит Ливий. История Рима от основания Города. В 3 т. – М: Ладомир, 2002.; 11. Фронтин Секст Юлий. Военные хитрости (Стратегемы).

– СПб.: Алетейя, 1996. – 287 с.; **12.** Diodorus Siculus: Library of History: Loeb Classical Library, 1935.; **13.** Андерсон Дж. К. Древнегреческая конница. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2006. – 224 с.; **14.** Аррибас А. Иберы. Великие оружейники железного века. – М.: Центрполиграф, 2004. – 190 с.; **15.** Биркхам Г. Кельты. История и культура. – М.: Аграф, 2007. – 512 с.; **16.** Брикс Г. Примечания к «Истории конницы Дж. Денисова». – М.: АСТ, 2001. – 400 с.; **17.** Волков А. Карфаген. «белая» Империя «черной» Африки. – М.: Вече, 2004. – 319 с.; **18.** Всадники войны. Кавалерия Европы/ Д. Алексинский, К. Жуков, А. Бутягин, Д. Коровкин. – М.: АСТ; СПб.: Полигон, 2005. – 487 с.; **19.** Голдсуорти А. Во имя Рима: люди которые создали империю. – М.: АСТ, 2006. – 537 с. **20.** Дельбрюк Г. История военного искусства. Античный мир. Германцы. – Смоленск.: Русич, 2003. – 480 с.; **21.** Денисон Дж. История конницы. – М.: АСТ, 2001. – 480 с.; **22.** Конноли П. Греция и Рим. Энциклопедия военной истории. – М.: ЭКСМО, 2001. – 320 с.; **23.** Лэмб Г. Ганнибал. Один против Рима. – М.: Центрполиграф, 2003. – 443 с.; **24.** Осипов Р. Вооружение армии Ганнибала. // <http://infantry.kytl.ru>; **25.** Машкин Н. Карфагенская держава до Пунических войн // ВДИ. 1948. № 4. С. 38-58; **26.** Маркоу Г. Финикийцы. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2006. – 320 с.; **27.** Мишулин А. Античная Испания. – М.: Наука, 1952. – 423 с.; **28.** Никольский А. Карфагенская армия эпохи Пунических войн // Воин. 2005. № 2. С. 2-15.; **29.** Уорри Дж. Военное дело классической античности. – М.: АСТ, 2000. – 625 с.; **30.** Ревяко К. Пунические войны. – Мн.: Университетское, 1988. – 272 с.; **31.** Родионов Е. Пунические войны.- СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2005. – 626 с. **32.** Светлов Р. Пирр и военная история его времени. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006.– 355 с.; **33.** Симон Г. Войны Рима в Испании. 154-133 гг. до н. э. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная академия», 2008. – 288 с.; **34.** Уорри Дж. Военное дело классической античности. – М.: АСТ, 2000. – 625 с.; **35.** Циркин Ю. От Ханаана до Карфагена. – М.: АСТ, 2001. – 528 с.; **36.** Циркин Ю. Древняя Испания. – М.: РОССПЕН, 2000. – 368 с.; **37.** Шифман И. Ганнибал // Карфаген. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. – 518 с.; **38.** Arnold. T. The second punic war. – London: Macmillan, 1886. – 423 p.; **39.** Bagnall N. The Punic wars. – London: Hutchinson, 1991. – 543 p.; **40.** Bröcker F. Geschichte des ersten punischen Kriegs. – Tübingen, 1846. – 452 p.; **41.** Bröcher L. Die Parteiungen des carthagischen Staats von 240 bis 201. – Heidelberg, 1838. – 245 p.; **42.** Caven B. The punic wars. – New York, 1980. – 645 p.; **43.** Dodge T. Hannibal a history of the Carthaginians and Romans down to the battle of Pydna 168 b. c. with detailed account of the second Punic war. – Boston, 1891. – 367 p.; **44.** Egelhaaf. G. Hannibal. – Stuttgart: Krabbe und Gußmann, 1922. – 498 p.; **45.** Friedrich T. Biographie des Barkiden Mago. – Wien: Konegen, 1880. – 197 p.; **46.** Fuchs J. Hannibals Alpenübergang. – Wien: Konegen, 1897. – 265 p.; **47.** Head D. Armies of the Macedonian and Punic Wars. – London: War games Group, 1982. – 325 p.; **48.** Henderson B. W. The Campaign of the Metaurus // The English Historical Review, Vol. 13, No. 52 (Oct., 1898), pp. 625-642.; **49.** Hoyos D. Hannibal's dynasty. Power and politics in the western Mediterranean, 247–183 BC. – London: Routledge, 2003. – 304 p.; **50.** Hoyos D. Truceless War. Carthage's Fight for Survival, 241 to 237 BC. – Boston: Brill, 2007. – 294 p.; **51.** Hubner E. Drei Hispanische Volkerschaften // Hermes, Vol. 1, No. 3 (1866), pp. 337-342; **52.** Kahrstedt U. Geschichte der Karthager von 218-146. – Berlin, 1913. – 376 p.; **53.** Keller

L. Der zweite punische Krieg und seine Quellen. – Marburg: Elwent, 1875. – 154 p.; **54.** Kromajer J., Veith G. Antike Schlachtfelder in Italien und Africa. – Berlin: Weidmann, 1912. Т 1,2.; **55.** Lazenby J. Hannibal's war. – Warminster: Aris and Philips, 1978. – 345 p.; **56.** Lehmann K. Die Angriffe der drei Barkiden auf Italien. – Leipzig: Teubner, 1905. – 321 p.; **57.** Meltzer O. Geschichte der Karthager. – Berlin, Т 1 – 1879, Т 2 – 1896. – 211 p.; **58.** Micke R. Geschichte des zweiten punischen Kriegs. – Breslau, 1851. – 112 p.; **60.** Nigell B. The Punic wars 264-146 BC. – Oxford: Osprey Publishing, 2002. – 100 p.; **61.** Neumann C. Das Zeitalter der punischen Kriege. – Breslau: Koenig, 1883. – 211 p.; **62.** Osiander W. Der Hannibalweg. – Berlin: Weidmann, 1909. – 412 p.; **63.** Vincke L. Die zweite punische Krieg und der Kriegsplan der Carthager. – Berlin: Besser, 1841. – 341 p.; **64.** Willrich H. Livia. – Leipzig: Teubner, 1911. – 145 p.; **65.** Wise T. Armies of the Carthaginian wars. 265 – 146 BC. – London: Osprey publishing, 1982. – 45 p.

УДК 75.03(477.87)

Марта РОМАНИШИН

ТРАДИЦІЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ШКОЛИ ЖИВОПИСУ

У статті розглядається явище закарпатської школи малярства, її виникнення, традиції, особливості та розвиток. Простежуються характерні риси творчості відомих митців. Визначено провідні жанри живопису цього мистецького середовища, а також їх відмінність у порівнянні з іншими художніми осередками.

Ключові слова: закарпатська школа, традиції, мистецька творчість, жанри живопису, розвиток, колорит, художник.

Марта РОМАНИШИН

ТРАДИЦИИ ЗАКАРПАТСКОЙ ШКОЛЫ ЖИВОПИСИ

В статье рассматривается явление закарпатской школы живописи, ее возникновения, традиции, особенности и развитие. Прослеживаются характерные черты творчества известных художников. Определены ведущие жанры живописи этой художественной среды, а также их отличие по сравнению с другими художественными центрами.

Ключевые слова: закарпатская школа, традиции, художественное творчество, жанры живописи, развитие, колорит, художник.

Marta ROMANISCHYN

TRADITIONS OF THE CARPATHIAN SCHOOL OF PAINTING

The article examined the phenomenon of the Carpathian school of painting, its origin, traditions, characteristics and development. Traces features works of famous artists. Define the main genres of painting this artistic environment, and their difference in comparison with other art centers.

Key words: zakarpatska school, traditions, artistic creativity, art genres, development, color, artist.